
TANULMÁNYOK

CSIZMADIA ERVIN

Pártok és agytrösztök

*Think-tank szervezetek Nyugat-Európában
és Magyarországon**

Az 1998. évi magyarországi parlamenti választások sokak számára meglepő eredményt hoztak: a szocialista-liberális koalíciót Fidesz-vezette jobbközép koalíció váltotta fel. Az eredmények indoklását illetően nagyjából *négy* magyarázattípust különböztethetünk meg.

Az első szerint az előző koalíció vereségét az *elbizakodottság*, a kormányon maradás biztos hite okozta. Kétségtelen, hogy a koalíciós pártok a maguknak tulajdonított makropolitikai (EU-csatlakozás, NATO) és makrogazdasági (gazdasági stabilizáció) sikerek alapján nemigen számoltak komolyan a választási vereséggel.

A második magyarázat – ebből is adódóan – az, hogy *rossz kampányt* folytattak, azaz lényegében a folytonosságra helyezték a hangsúlyt, és nem vették észre, hogy a makromutatók javulása nem garancia az újraválasztásra.

Harmadszor a *koalíción belüli zilált állapotokat* szokás említeni, illetve azt, hogy a kampány küszöbén számos konfliktus (például a székesfehérvári romaügy, a bős-nagymarosi vízlépcső ügye) terhelte az MSZP és az SZDSZ amúgy sem felhőtlen viszonyát.

Végül a balközép koalíció leváltásának döntő tényezőjeként utalnak a *jobboldal összefogására*. Összefogás nélkül nem lett volna esélyük a jobb-közép-jobboldali pártoknak kormányalakításra.

A fenti magyarázatok lényeges összefüggésekre világítanak rá és meggyőző erejűek. Ebben a tanulmányban mégis másfajta megközelítéssel próbálkozom. Azt a hipotézist szeretném kifejteni – és amennyire lehetséges, igazolni is –, hogy a magyarországi választások kimenetelében kulcsszerepet játszottak a *politikai agytrösztök*, pontosabban az agytrösz-

* Csizmadia Ervin tanulmányát vitaindító írásként közöljük, és a hozzászólások az 1999/1. számban következnek.

tők kimutatható koncentrálódása a jobbközép pártok holdudvarában. Különben – a fenti magyarázatok ellenére – a konzervatív oldal pártjai nem tudtak volna ütőképes alternatívát állítani a szocialista-liberális koalícióval szemben.

Az első részben kísérletet teszek a think-tank szervezetek definíciójára, fogalomértelmezésére. A második részben felvázolom az agytrösztök kialakulásának két nagy hullámát, majd a harmadik részben a think-tank szervezetek funkcióival, a politikai és a szélesebb értelemben vett közéletben betöltött szerepükkel foglalkozom. A negyedik részben térek rá a magyar viszonyok elemzésére, és itt próbálom tisztázni az agytrösztök befolyását az 1998-as választási eredmények alakulására.¹ Végül az agytrösztök kutatásához a *network-irodalom* kínálta kiindulópontokat körvonalazom. Miközben Magyarországon figyelemre méltó eredményeket ért el a *társadalmi* kapcsolathálózati megközelítés (Tardos 1995), a *politikai* kapcsolathálókat kutatásának szerényebb a hozama.

AZ AGYTRÖSZTÖK FOGALMA

A think-tank szervezeteket Craufurd D. Goodwin „ötödik rendként” határozza meg. Az első három rend (az egyház, a nemesség és a polgárság) mellett a sajtó jelentette a negyedik rendet, a napjainkra kialakult agytrösztök alkotják az ötödiket (Goodwin 1996: 24). Ebben a megközelítésben az agytrösztök jelentőségét az adja, hogy informálisan részei a politikai döntéshozatalnak. Goodwin szerint az Egyesült Államokban a think-tank szervezetek azért válhattak „ötödik renddé”, mert képesek voltak bizonyítottan hatásos közéleti viták szervezésére. Definíciónk első elemeként tehát azt mondhatjuk, hogy *az agytrösztök a politikaformálás olyan háttérintézményei, amelyek informális eszközökkel vesznek részt a formális folyamatok alakításában*. Hogy pontosan milyen módon, arra a későbbiekben visszatérek.

Az agytrösztök fogalmának második összetevője, hogy *minden más informális politikaformáló ágensztől különböznék*. A think-tank szervezeteket célszerű elhatárolni a klasszikus nyomáscsoportoktól, a kormányok tanácsadó testületeitől, az egyetemek kutatóhelyeitől (amelyek gyakran készíteneek politikai szakértői jelentéseket), vagy az alapítványoktól (Stone 1996: 676). Világos, hogy például az a tanácsadó testület, amely Horn Gyula miniszterelnök körül szerveződött 1995-ben (majd néhány nap után fel is oszlott), egyértelműen *kormánytanácsadói* funkciókkal működött (volna), és nem nevezhető agytrösztnek. Nyilvánvaló az is, hogy a Magyarországon hagyományosan informális politikai szerepet betöltő szakszervezetek és a legkülönbözőbb lobb- és nyomáscsoportok szintén nem sorolhatók az agytrösztök közé. Mint ahogy az alapítványok sem, bár hozzátehetjük, hogy a Magyarországon működő alapítványok között lényeges különbségek vannak a politikai döntéshozatal informális befolyásolásában.

Ha pontosabban akarjuk körülhatárolni a think-tank szervezetek specifikus jellegét, akkor először is *intellektuális függetlenségüket* kell kiemel-

nünk. A politikai agytrösztök alapismérve, hogy kutatásokat folytatnak, de nem abban a dimenzióban, amelyben az akadémiai kutatók, azaz a legkritikább esetben törekszenek új tudományos eredmények „termelésére”, céljuk sokkal inkább *közpolitikai* jellegű kutatások folytatása. Mind-ebből az is következik, hogy bár a think-tank szervezetek munkatársai tudományos jellegű kutatásokat végeznek és elemzéseket publikálnak, nem tekinthetők az akadémiai tudományos közösség részének. A klaszszikus amerikai mintában (mint erre a későbbiekben kitérek) egyedinek tekinthető az agytrösztök *híd-szerepe a tudomány és a politikacsinálók között* (MacLaury 1996: 39; Bayard 1996: 46).

A think-tank szervezetek további sajátossága, hogy *nem egytémájúak*. Azok az intézmények, amelyek egyetlen témával foglalkoznak és folytatnak multidiszciplináris kutatásokat, kiesnek az agytrösztöszervezetek kategóriájából (James 1993: 493).

Lényeges az is, hogy *milyen méretű* egy agytröszt, illetve *intellektuális függetlenségén túlmenően vannak-e szorosabb politikai kötődései*. Dror definíciójában legalább 25 fős személyizetre van szükség ahhoz, hogy egy szervezet agytrösztnek legyen nevezhető, továbbá függetlennek kell lennie politikai pártoktól (Dror 1984: 204). Ezt a megközelítést a szakirodalom jó része – több okból is – vitatja.

Először is azért, mert a minimális személyzeti létszám meghatározása lehetetlenné teszi az Amerikán kívüli intézmények értelmezését. Diane Stone-tól (és másoktól is) tudjuk, hogy az Egyesült Államok agytrösztjei az európai mértékhez képest *monstre méretűeknek* tekinthetők, nem ritka a százat megközelítő vagy meghaladó kutatói létszám (Stone 1991: 207).² Angliában jóval alacsonyabb a think-tank szervezetek kutatói létszáma, nem is beszélve az újonnan létrejövő kelet-közép-európai agytrösztökről (Quigley 1996: 89).

Másodszor problematikus Drornak az a megállapítása is, hogy az agytrösztöknek politikai pártoktól függetlennek kell lenniük. Rövidesen látni fogjuk, hogy definíciója az agytrösztök „első nagy hullámára” vonatkozatható, de nem tud mit kezdeni a hetvenes évek közepétől–második felétől kezdődően újabb – ezúttal erőteljesen ideológiai alapú – agytrösztösödési hullámmal.

Természetesen nehéz olyan kategoriális keretet adni, amelyben különböző országok különböző időkben, személyi és pénzügyi háttérrel létrejövő, más és más célokat és stratégiát követő think-tank szervezetei elhelyezhetők. Az erre tett kísérlet nyomán egy ilyen keret néhány alap-eleme a következőkben foglalható össze: *az informális politikaformáló szerep; a többi informális hatalmi potenciállal bíró szereplőtől való megkülönböztethetőség; az intellektuális függetlenség; a soktémájúság és a multidiszciplinaritás; valamint a tudományos produktumok közfogyasztásra való alkalmassá tétele*.

E korántsem definíció igényű fogalmi körülírás után a következő fejezetekben röviden kitérek az agytrösztök fejlődéstörténetére, felvázolom demokráciabeli funkciójukat és arra törekszem, hogy értelmezhetővé váljék a magyar változat is.

AZ AGYTRÖSZTÖK KIALAKULÁSÁNAK KÉT HULLÁMA

A kormányok és a meghatározó parlamenti pártok körül mindig is voltak olyan külső támogató csoportok, amelyek befolyásolni akarták őket. Mégis azt mondhatjuk, hogy a mai szóhasználatnak megfelelő agytröszt-szervezetek csupán néhány évtizedes múltat tekintenek vissza. A think-tank fogalma a negyvenes években bukkant fel először a „brain box” szinonimájaként, de tágabb értelmét a hatvanas években nyerte el (Dickson 1971). Mi volt az oka, hogy az agytrösztök a negyvenes évektől kezdődően egyre nagyobb szerephez jutottak? Hogyan függött össze mindez az „agytrösztösödés” első hullámával?

Abból a megállapításból indulunk ki, hogy a think-tank szervezetek számának és befolyásának az első hullámban kezdődő növekedése speciálisan az Egyesült Államokra fókuszálható folyamat. Igazat kell adnunk Bruce MacLaurynek (1996: 37) abban, hogy az amerikai modell nem transzplantálható más körülmények közé. Azt ugyanis, hogy az agytrösztök jelentős politikaformáló tényezővé váltak, az amerikai politikai fejlődés és politikai rendszer jellege határozta meg.

Az első ilyen determináns a *bürokrácia gyengesége*. Az Egyesült Államok történetében a mindenkor kormányok tevékenységükben nem az erős bürokráciára építettek, hanem általában külső, nem bürokratikus támaszt kerestek. A legkülönbébb agytrösztök itt azért tehettek szert nagy befolyásra, mert a bürokratikus elit pozíciói hagyományosan gyengék voltak (Goodwin 1996: 25). Angliában más volt a helyzet, a közszolgálati szféra méreteit és döntésbefolyásoló képességét tekintve is jelentékeny volt, nem igényelt elkülönült és „burjánzó” agytröszt-szervezeti hálót. Az angol döntéshozatali rendszer nagymértékben zárt, és ha van is erre befolyása külső szakértőknek, ezek kifejezetten *privilegizált* szakértők. Maga az angol szisztéma – legalábbis a hetvenes évekig – feleslegessé tette a think-tank szerveződéseket (James 1993: 492).³

A think-tank szervezetek nagy befolyásának második meghatározója az amerikai politikai rendszer korlátozott pártpolitikai jellege. Szemben az európai modellel, ahol a pártok versenye lényegében magában foglalja az ideológiai alternatívák megfogalmazását, az Egyesült Államokban az elkülönült agytrösztök feladata a politikai eszmék kiérlelése, felszínre hozatala és bevezetése a politikai vitákba.

Végül harmadikként megemlítjük azt a tényezőt, amit Gaffney (1991: 1) *konszenzuselvű policy-értelmiség* kialakulásának nevez.⁴ Az agytrösztök kifejlődésének első nagy hullámát az a konszenzuális szemlélet uralta, hogy a megalakuló és működő agytrösztöknek a kormányoktól és a pártoktól függetlenül kell tevékenykedniük. Ebben a tekintetben a szakirodalom általam ismert része nem tesz különbséget az amerikai és az angol példa között; mindkettőről úgy véli, hogy a think-tank szervezetek működése, orientációja, célrendszere a második világháború utáni politikai konszenzushoz köthető. E konszenzus lényege az ideológiamentes (ha tetszik: pragmatikus) politika, a think-tank szervezetek akadémikusabb jellege, mintegy az agytrösztök integrálódása az establishmentbe (James 1993: 495). Az amerikai struktúrakutatók egy része úgy fogal-

maz, hogy a think-tank szervezetek szerepe a „korporatív liberalizmus” struktúráján belüli elit-konszenzus fenntartása (Useem 1984; Alpert–Markusen 1980).⁵

Gaffney kimutatja továbbá, hogy Nagy-Britanniában az 1945 utáni évtizedekben a think-tank szervezetek „sokkal inkább voltak befolyásos információs hálózatok, semmint szervezett, a közpolitikai tervezést tudatosan ösztönző csoportok” (Gaffney 1991: 2). A változás – amelynek okaira még visszatérünk – a hetvenes évek közepétől következik be.

Az agytrösztök első nagy hulláma tehát szorosan összefüggött az Egyesült Államok speciális történelmi fejlődésével egyfelől; illetve a második világháború utáni státus quo fenntartásának igényével másfelől. Ilyen körülmények között a think-tank szervezetek *pragmatikus* funkciókat töltöttek be. Stone az 1970 előtti think-tank szervezeteket *régi vágásúaknak* minősíti (megkülönböztetve ezektől az *új pártos* agytrösztöket), amelyeknek fontos feladata volt „a politikai értékek területén mutatkozó különbségek minimalizálása” (Stone 1991: 204). Ez a pragmatikus tradíció – a szakirodalom egybehangzó véleménye szerint – alapvetően más, mint az, amely a hetvenes évek közepétől jellemzi az agytrösztök tevékenységét.

Ennek a második agytrösztösödési hullámnak a középpontjában azok a tényezők állnak, amelyeket az ún. *jóléti konszenzus végeként* szokás leírni. A kialakult helyzetet Stone így jellemzi: „A Nagy Társadalom programjának kudarcával, a keynesiánus közgazdaságtan kimúlásával és az új baloldal diszkreditálódásával a szellemi klíma megváltozott” (Stone 1991: 205). A megváltozott klímában módosult az agytrösztök pozíciója is. Korábban – mint láttuk – a think-tank szervezetek maguk is részesei voltak a konszenzus fenntartásának, és a pártok versenyében nem játszottak szerepet. A hetvenes évek közepén azonban fordulat kezdődött: egyre inkább előtérbe kerültek az egyes *pártokhoz jobban kötődő* vagy – James kifejezésével – *antiestablishment* agytrösztök. A folyamat során egyfelől a hagyományos, „elsőgenerációs” think-tank szervezetek módosították és a hetvenes évek neokonzervatív ideológiájához igazították profiljukat;⁶ másrészt ugyancsak „elsőgenerációs” agytröszt-szervezeteknek „jött el az ideje”, és anélkül, hogy megváltoztatták volna a nézeteiket, népszerűek lettek.⁷ Harmadrészt teljesen új agytrösztök jöttek létre, amelyeknek már semmi közük nem volt „konszenzuális” elődeikhez, és az volt a funkciójuk, hogy támogatást nyújtsanak a szabad piacot, monetarizmust hirdető és a jóléti állam leépítésével próbálkozó neokonzervatív pártoknak.

A szakirodalom behatóan foglalkozott már ezzel a váltással, így nem szükséges e folyamat részletezése (Grant 1995; Denham–Garnett 1996; Desai 1994; Cockett 1994; Felföldi 1998), néhány elemet azonban indokolt kiemelni. Az első az, hogy miért következett be a think-tank szervezetek „átideologizálódása”, átpolitizálódása.

Vissza kell térnünk ahhoz a problémához, hogy az establishment agytrösztöknek nem volt elsődleges feladatuk a pártverseny, illetve a politikai közvélemény direkt befolyásolása. A neokonzervatív gondolatot azonban nem lehetett volna népszerűvé tenni sem az amerikai, és külföldi,

nösen nem az angol közvéleményben, ha nem jöttek volna létre olyan intézményes keretek, amelyek éppen a népszerűsítést, illetve a közvélemény *átformálását* tűzik célul. Azét a közvéleményét, amely a hetvenes évekig döntően baloldali-baloldali liberális befolyás alatt állt. A „második generációs” agytrösztök erősebb pártpolitikai kötődésére tehát az lehet a magyarázat, hogy a konzervatív pártok (ezúttal csak az USA-ra és Nagy-Britanniára utalunk) *versenyképes* helyzetbe akarták magukat hozni a politikai piacon.

Az angol tory pártból ebben az időszakban kellett megkísérelni olyan pártot formálni, amely föladja addigi *értékmentességét, pragmatizmusát* és világos értékek mentén igyekszik meghatározni önmagát. A neokonzervatív ideológia mint az újonnan szerveződő think-tank szervezeteket „konstituáló” eszmekör egyszerre *három* kérdésre adott választ. Először, a konzervatívoknak bizonyítaniuk kellett, hogy a konzervativizmusnak is lehet saját dogmatikája, még ha történetének nagy része épp az ellenkezőjéről tanúskodik is. Másodszor, tanúságot kellett tenniük arról, hogy képesek másoktól tanulni. A *jobboldalon* létrejött think-tank szervezetek modelljét ugyanis a *baloldali* agytrösztök, mindenekelőtt az évszázados múltra visszatekintő *Fábiánus Társaság* jelentette. A Fabian Society szellemisége az 1945 utáni évtizedekben abszolút domináns volt az angol politikai közéletben.

Végül, harmadszor, a neokonzervatív think-tank szervezeteknek szembe kellett fordulniuk *magával a konzervatív párttal*, illetve a hagyományos angol pragmatikus konzervatív tradícióval is.

A neokonzervatív ideológia tehát azért vált meghatározóvá a hetvenes évek agytrösztjei körében, mert a) kétségbe kellett vonni a konzervatív párt addigi ideológiai averzióit; b) kétségbe kellett vonni a baloldal közvéleményformáló monopóliumát; és c) kétségbe kellett vonni a konzervatív párton belüli konszenzuális mentalitást. Ahhoz, hogy a konzervatívok a hetvenes évek közepén versenyképesse váljanak, csak az *ideológiai önújraredefiníció*son keresztül vezetett az út, még akkor is, ha az ún. paternalista konzervatívok táborában határozott fenntartások éltek a konzervativizmus *ideológiai* értelmezésével szemben (Cockett 1994: 249).

A think-tank szervezetek kialakulásának második nagy hulláma tehát voltaképpen párhuzamos a neokonzervativizmus előretörésével. Margaret Thatcher első, 1979-es választási győzelme elképzelhetetlen lett volna neokonzervatív agytrösztök évtizedes munkája nélkül. A folyamat alapján volt más, mint a hetvenes évek előtt, amikor a baloldali holdudvar-szervezeteknek nem volt érdemi riválisuk a politikai arénában.

Ahhoz persze, hogy a konzervatív tábor reorganizációja lehetővé váljék, szükség volt a baloldal látványos népszerűségvesztésére is. A magyar olvasó számára talán meglepő, hogy a neokonzervatív think-tank szervezetek vezetői, munkatársai között több olyan személy található, akik korábban a baloldallal kötődtek. Az angol Konzervatív Párt megújulása valószínűleg nem következett volna be a korábban a Labour holdudvarába tartozó értelmiségiek beáramlása nélkül. Sőt előfordult olyan eset is (ez Angliában meglehetősen szokatlan), hogy volt munkáspárti miniszter ült át a toryk közé (Felföldi 1998: 76; Cockett 1994: 258).

Egyfelől tehát maga a *politikai klíma* változott meg, és ez tette lehetővé, hogy az új politikai agytrösztök sikeresek legyenek a szabadpiaci ideológia elterjesztésében; másfelől azonban maguk a think-tank szervezetek *teremtették is a klímát*, és talán ebben a funkciójukban ragadhatjuk meg hetvenes-nyolcvanas évekbeli jelentőségüket. Egyetértek Gaffneyvel, aki szerint a think-tank szervezetek működési hatékonyságának fokmérője nem az, hogy *hány javaslatukat* fogadják el a politikai döntéshozók, hanem az, hogy *képesek a politikai klíma meghatározására* (Gaffney 1991: 11). Természetesen egy agytrösztnek nagyon is ügyelnie kell arra, hogy javaslatai használhatók legyenek, de hosszú távon a lehető legprecízebben kidolgozott javaslatok sem használhatók. Ennek oka az, hogy a politika gyakran abban az *adminisztratív* dimenzióban formálódik, ahová az agytrösztök nem érnek el (James 1993: 498). A klíma befolyásolása vagy másképpen a politikai *napirend formálása* (agenda setting) azonban nagyon is testhezálló feladat az agytrösztök számára.

A POLITIKAI PÁRTOK KÖRÜLI AGYTRÖSZTÖK FUNKCIÓI

A szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról, hogy a think-tank szervezetek szerepe vajon leszűkül-e egy meghatározott kör (párt, kormány, megbízó szerv stb.) igényeinek kiszolgálására vagy ennél jóval többről, magának a *politikai közvéleménynek*, sőt talán ennél is szélesebb körnek a neveléséről, formálásáról van szó. A magam részéről amellet érvelnék, hogy *az agytrösztök szerepe csakis szélesebb társadalmi dimenzióban értelmezhető*, még abban az esetben is, ha a társadalomra tett hatások sporadikusak és áttételesek. A következő funkciókat látszik célszerű megkülönböztetni:

1. *A hagyományos (pragmatikus) think-tank funkcióval való drasztikus szakítás.* Nagy-Britanniában a hetvenes évek közepéig a Konzervatív Párt mögött a Conservative Research Department töltötte be az agytröszt funkcióját. A Centre for Policy Studies (CPS) 1975-ös létrejöttével a helyzet megváltozott: olyan intézmény lépett porondra, amely kis létszámú volt ugyan, de hatékonyan tudta képviselni a neokonzervatív alternatívát (James 1993: 495). Ennek a szakításnak szimbolikus volt a jelentősége: a párton belüli alternatív elit (Margaret Thatcher és köre) a CPS-t tekintette háttérintézetének.

2. *A közérdek újrafogalmazása.* Az angol konzervatív agytrösztök abból indultak ki, hogy a hetvenes éveket megelőzően a baloldal részéről megfogalmazott közérdek alapvető korrekcióra szorul, és publikációikban és egyéb megnyilatkozásaikban a régi kollektivista-paternalista társadalomkép helyett a szabadpiaci kapitalizmus értékeinek elterjesztését, illetve erősítését helyezték a középpontba.

3. *Tagtoborzás és hálózatépítés.* A think-tank szervezetek funkciója általában – és az angol példában különösen –, hogy bővítsék a konzervatívok táborát. Erre – mint fentebb már utaltam rá – azért volt szükség, mert a Konzervatív Párton belüli fordulatot tulajdonképpen *mesterségesen*, azaz nem „szervesen” (nem kizárólag a konzervatívok belső igényei nyomán)

kellett véghez vinni. A hetvenes évek új agytrösztjei gyülekezési terepet jelentettek a korábban nem konzervatív meggyőződésű és/vagy nem is politikai pályán mozgó személyeknek, valamint a kiábrándult baloldaliaknak. Ezáltal a neokonzervatív eszmerendszer olyan hálózatát építették ki, amely 1979 után (tehát már kormányon) is hasznosítható volt. Sőt, a Thatcher-kormányok példája azt bizonyítja, hogy a pártot kívülről erősen támogató agytrösztök képesek voltak *pezsgő szellemet* vinni a kormány működésébe, azaz a Konzervatív Pártot és kormányokat egészen a nyolcvanas évek végéig a *folyamatos reform* állapotában tartották.

4. *Klímateremtés és napirendformálás.* Az angol think-tank szervezetek talán legfontosabb – és sikerrel ellátott – feladata volt, hogy saját témáiknak és prioritásaiknak érvényt szerezzenek. Két értelemben is beszélhetünk a politikai napirend formálásáról. Először a szűkebb párt- és/vagy kormánypolitikai szférában: itt a napirend formálása a párt- vagy kormányzati politika *folyamatos* megújulásához való hozzájárulást jelenti. Konkrétabban: a think-tank szervezetek nem csupán a neokonzervatív eszmét vitték be a köztudatba, hanem *politikai menetrendet* is kidolgoztak (Cockett, 1994).⁸ Másodszor a klímateremtés az egész politikai közéletet uraló témák meghatározását is jelentette. Angliában lényegében a think-tank szervezetek képviselői formálták a nyilvános vitákat. Nagyon fontosnak tartották jelenlétüket a médiában. A média számára szintén fontos volt a kapcsolatfelvétel az agytrösztök képviselőivel, hiszen a kormányzati és a pártpolitikáról megszűrt, érdemi információkhoz juthattak (Gaffney 1991: 11; Goodwin 1996: 32.)

Az, hogy a napirend formálásában a neokonzervatív think-tank szervezetek lényegében versenytárs nélkül maradtak, abból is adódott, hogy a baloldal a hetvenes években még nem kezdte meg szellemi és ideológiai újraorientálódását. Amikor viszont a nyolcvanas évek végétől ez a folyamat megindult, nyomban meg is ingatta a neokonzervatív agytrösztök tizenöt éves (1975–1990) hegemoniáját.⁹

5. *Rövid és középtávú projektek készítése.* Az agytrösztök feladata az is, hogy rendszeresen készítsenek olyan elemzéseket, amelyeket a politikusok fel tudnak használni mindennapi munkájukban. A hetvenes évek angol think-tank szervezetei azért is válhattak meghatározókká, mert termékeik közvetlenül és praktikusán felhasználhatók voltak. Érdekes, hogy a Labourhoz közeli Institute for Public Policy Research (IPPR) a nyolcvanas évek végén még *hosszú távú* trendekben gondolkodott, és csak a '92-es választási vereség döbbsentette rá a *középtávú* perspektívák fontosságára (James 1993: 498). A konzervatív IEA 1957-es alapításától a hetvenes évek közepéig marginális pozícióban volt, mert bár végig ugyanazokat a szabadpiaci eszméket hirdette, nem törődött azzal, hogy ideológiáját *ötvözze* a politikai elit igényével.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az agytrösztök olyan speciális szerveződések, amelyek a tudományos elemzéseket a politikai vezető réteg igényeinek szolgálatába állítják, azaz lemondanak az akadémiai kutatásra jellemző politikai érdekmentességről, illetve munkájuk hosszú távú „megtérüléséről”. A think-tank szervezetek szellemi produktumainak közép- és rövid távon kell megtérülniük. Az 1975–1979 közötti időszakban a

Konzervatív Párt holdudvarába tartozó agytrösztök ennek a funkciónak tökéletesen megfeleltek, elemzéseikkel új kormányzati filozófiát alapoztak meg.¹⁰

6. *Alternatív elitrekrutáció és innováció.* Ugyancsak lényeges megemlíteni, hogy a think-tank szervezetek szerepnövekedése párhuzamos a kormányzaton kívüli innováció előtérbe kerülésével. A kutatások nagyjából a hetvenes évektől jelezték, hogy a politikai napirend formálásában fokozatos eltolódás megy végbe a kormányon kívüli informális csoportok felé (Stone 1991: 689). Természetesen vita folyik arról, hogy mennyire átmeneti, avagy strukturális, netán stílusbeli jelenségről van szó. A kutatók egy része úgy látja, hogy az agytrösztök szerepének, innovativitásának növekedése inkább meghatározott politikai szituációhoz köthető stíluselem, nem pedig a politikai verseny strukturális eleme (James 1993: 504). Azaz akármennyire is megnövekedett az agytrösztök szerepe például a hetvenes évek végén Nagy-Britanniában, hatásuk marginális maradt, alapvetően nem módosította a politikai döntéshozatal kialakult (a think-tank szervezetek működésétől független) rendjét. Ha túlzásnak tűnik is Jamesnek az a megállapítása, hogy „a néhány szabadpiaci csoport befolyása tünékeny mellékterméke volt a Thatcher-féle kormányzati stílusnak” (James 1993: 504), azt megállapíthatjuk, hogy „határhelyzetekben” a hagyományos politikai döntéshozatali szféra „lezárul” a külső befolyásolók előtt. Ez voltaképpen azzal a körülménnyel függ össze, hogy a politikaformálás privilégiumát a politikai elitiek végső soron nem adják ki a kezükből. Márpedig az agytrösztök olyan szerveződések, amelyek egy bizonyos határt átlépve *potenciális veszélyt* jelenthetnek a kormányzati döntéshozataló intézményekre is.

Mindezen „strukturális korlátok” ellenére az agytrösztök innovációs potenciája megkérdőjelezhetetlen. Egyrészt állandó szellemi-ideológiai támogatást nyújtanak a kormányra került pártnak és a kormánynak; másrészt – a politikai patronázs intézménye révén (Körösi 1996) – az agytrösztök vezető képviselői maguk is magas kormányzati és/vagy bizalmi állásokba emelkednek.¹¹ Az elitrekrutációnak ez a think-tank szervezetek működése nyomán megnyíló csatornája azonban nem pusztán a politikában mindig is jelen lévő patronázs érvényesülését jelzi, hanem azt is, hogy előállhatnak olyan helyzetek, amikor az elitkiválasztás hagyományos módszereivel *nem lehet vagy nem célszerű* élni. Láttuk korábban, hogy a hetvenes évek második fele ilyen periódus volt; amennyiben a neokonzervatív think-tank szervezetek nem jelennek meg a maguk új nézeteivel és e nézeteket hordozó személyi garnitúrával, a konzervatív pártnak nem marad más esélye, mint a jól bevált „paternalista és pragmatikus” stílusú kormányzati tisztviselők helyzetbe hozása. A párt reformszárnya azonban éppen ez utóbbit akarta elkerülni, ezért is értékelődtek fel az agytrösztök, jelentőségüket a reformkonzervativizmus szellemisége mellett a leendő kormányfő, Thatcher iránti feltétlen *lojalitás* is növelte.

7. *Egyensúlyozás a politikai elit és a közvélemény között.* Az agytrösztök számára az egyik legkényesebb kérdés, hogy voltaképpen *kiknek* is dolgoznak. Az Egyesült Államokban általános az a nézet, hogy szerepük el-

sősorban a közvélemény formálása (Mac Laury 1996: 38), az állammal szembeni állampolgári kötelességek hangsúlyozása (Quigley 1996: 84), vitás kérdésekben társadalmi és politikai konszenzus teremtése (Goodwin 1996: 30). Nyugat-Európában némileg más a helyzet, már csak azért is, mert itt a pártok versenye erőteljesebben közelíti az agytrösztöket a politikai- és pártelitekhez.

Mindazonáltal a dilemma – a kormányt vagy a közvéleményt kell-e meggyőzni – nagyon is létezik. A probléma akkor válik igazán élővé, amikor a think-tank szervezetek átlépik azt a határt, amely a *külső* tanácsadói és a *belső* résztvevői szerep között húzódik. Ezzel a váltással kellett szembenéznie az angol konzervatívoknak is a nyolcvanas években. Az 1979-es kormányra kerülés előtt ugyanis a szabadpiaci agytrösztök elsődleges szerepe a *társadalmi közhangulat átformálása* volt. Ez sikerült is, de a nyolcvanas években a kormánytagok mindennapos munkájának segítése került előtérbe.¹²

Az a tény, hogy ez az inkább *belső* szerep kevésbé volt sikeres (bár egyáltalán nem mellékes, hogy a konzervatívok 19 évig voltak kormányon), jelzi, hogy alapvető különbség van a think-tank szervezetek *kormányzati* és *ellenzéki* periódusa között. Ellenzéki az agytrösztök mozgástere nagyobb, és informális befolyásukra szüksége van a pártnak; kormányon könnyen kerülnek előtérbe a formális döntéshozatalra támaszkodó, az informális, ellenőrizhetetlen agytrösztök befolyását opponáló vélemények. Nem véletlen, hogy Margaret Thatcher bukásával és John Major megjelenésével a think-tank szervezetek szerepe módosult; Major sokkal kevésbé támaszkodott rájuk, mint elődje. Az ok a Konzervatív Párton belüli erőátrendeződés, a reformkonzervatívokkal szemben a hagyományos irányzat ismételt előtérbe kerülése.

Ugyanakkor észre kell vennünk azt is, hogy ami az egyik oldal agytrösztjeinek visszaszorulása, funkcióinak redukálódása, az a másik oldalon a versenyképesség potenciális javulása. Miközben a nyolcvanas évek *konzervatív* agytrösztjei lassú befolyáscsökkenést voltak kénytelenek elkönyvelni, megjelent a munkáspárti agytrösztök „új családja”. Ahhoz ugyanis, hogy a Labour kilábaljon mély válságából, ezúttal neki volt szüksége arra, hogy tanuljon a konzervatívoktól. Ahhoz, hogy Tony Blair jóval az 1997-es választási győzelem előtt új perspektívát rajzolhatott fel az angol közvélemény számára (Blair 1996), elengedhetetlen volt az agytrösztök terepén megmutatkozó *kiegyenlítődés*, a konzervatív túlsúly leoldozása.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy az agytrösztöknek a *szélesebb* kommunikációs tér konstituálása (a közéleti viták napirendjének formálása, a demokratikus közgondolkodás kereteinek kijelölése stb.) és a *szűkebb* kormány- és pártpolitikai dimenzióban való eszmei és gyakorlati szerepvállalása mellett van egy – mondhatni – „rejtett” funkciójuk is: *magának a politikai versenynek* a formálása. Az angol példa azt mutatja, hogy a neokonzervatív agytrösztök prosperálásához – sok más tényező mellett – szükség volt a baloldal tartós válságára, és fordítva: a baloldal magára találása nem maradt hatás nélkül a Thatcher-korszak domináns agytrösztjeire.

AZ 1998-AS MAGYAR VÁLASZTÁSOK ÉS AZ AGYTRÖSZTÖK SZEREPE

A fentiekben talán sikerült néhány szempontot találnunk annak bizonyítására, hogy a bevezetőben idézett magyarázatok – fontos részizgazságok ellenére – nem adnak kimerítő választ a választások kimenetelére. Most azonban tovább kell lépünk, és meg kell próbálnunk feltérképezni a hazai think-tank palettát, különös tekintettel a választásokon győztes Fideszre.

Már jeleztem, hogy jelen pillanatban nem állnak rendelkezésemre az egyes pártok holdudvarához tartozó személyekkel készített mélyinterjúk.¹³ Ennek ellenére úgy gondolom, szükséges kijelölni a probléma értelmezésének kereteit.

Előre kell bocsátanom, hogy a pártok háttérszervezeteivel foglalkozó szakirodalomban (Juhász 1996) a háttérszervezetek fogalma egyrészt definiálatlan marad, másrészt az alapítványi szférával azonosítódik. Ezt a megközelítést nem tudom osztani; bármennyire fontosak is az egyes alapítványok a pártok pénzügyi, szakmai támogatásában, ez mégsem tekinthető klasszikus agytröszt-szerepnek. Először tehát magát a fogalmat, illetve annak magyar változatát szeretném definiálni.

A magyar helyzet sajátosságaiból következően *think-tank szervezeteknek azokat minősíthetjük, amelyek vállalják, elfogadják ezt a szerepet*. Ez a fentebb vizsgált országokban nem lenne kérdés, hiszen mind az Egyesült Államokban, mind Nagy-Britanniában viszonylag hosszú múltra visszatekintő, autonóm szféráról van szó. Magyarországon nem alakultak ki a think-tank szervezetek finanszírozásának, működtetésének, megrendelő és megrendelések előállítóinak viselkedési szabályai. Bizonytalan pénzügyi, szakmai és politikai feltételek között, alig-alig találunk olyan intézményt, amely nyugati értelemben think-tank-nek volna tekinthető.¹⁴ Sokkal inkább mondhatjuk azt, hogy számos intézmény játszik kvázi-think-tank szerepet, de ezt nem vállalja, a politikai közéletben nem lép fel ilyen igénnyel.

Az agytrösztkénti identifikálás elutasítása (vagy szégyenlős vállalása) a rendszerváltás természetével magyarázható. Az átmenet Magyarországon a *formalizált politikai szféra* dominanciájával zajlott le. A nyugat-európai variánsokban az agytrösztök azért lehetnek a politikai közélet elismert szereplői, mert a demokratikus intézmények régóta működnek. Ugyanakkor a közvélemény az intézmények mellett elismeri a közpolitika formálásának nem kormányzati és nem pártszereplőit is.

Magyarországon a rendszerváltás lényegében a jogállamiság kiépülési folyamatként rögzült a köztudatban. Megfogalmazódtak ugyan kritikák, hogy a formális intézményi szféra egyes szereplői „felértékelik” önmagukat más szereplők rovására (Fricz 1994; 1996), de ezek a vélemények nem változtatnak azon a tényen, hogy az átalakulás preferált momentum az intézmények kiépülése. A stabil, működőképes alapintézményekkel (pártok, Parlament, Alkotmánybíróság, önkormányzatok stb.) szemben az agytrösztök a *nem formalizált szférába* kerültek, és működésük kezdettől fogva annak a szemléletnek az áldozata, amely szerint

a politika az alapintézményekben formálódik s minden informális alakulat káros a politikára, sőt: a demokráciára nézve.¹⁵

Az agytrösztök – mint a nyugati példák mutatják – akkor képesek teljes értékű tevékenységre, ha az adott országban uralkodó közfelfogás nem tesz különbséget a politikacsínálás *formális és informális* dimenziója között. Magyarországon egyelőre azért nincs gazdagon burjánzó think-tank szféra, mert a közpolitika alakításában szerepet játszó nem formális szerveződések tevékenysége alulpreferált, társadalmilag alacsony presztízzsel bír.

Nehezíti a think-tank szervezetek elterjedését az a közmegítélés is, hogy *a tudomány képviselőinek politikailag semlegeseknek kell lenniük*. Láttuk ugyanakkor, hogy mind az agytrösztök első, mind pedig második generációjában az ún. *közpolitikai értelmiség* játszott – bár nem egyforma módon – a főszerepet: *a hetvenes évek think-tank szervezetei Nyugaton elmozdulást jelentettek a pártosság irányában*.

Magyarországon ellenben a pártosság *stigmát* jelent, és ez rendkívül bonyolulttá teszi pártcentrikus agytrösztök kialakulását és versenyét. A kérdés persze az, hogy egyáltalán van-e szükség pártokhoz közeli agytrösztökre (azaz adaptálható-e például az angol modell), avagy a magyarországi politikai hagyományoknak jobban megfelelnek azok az intézmények, amelyek nem vállalnak politikai kötődéseket.

A *nyílt* politikai agytrösztökenti közszereplés elmaradása ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Magyarországon ne működne egy nagyon is *erős, de rejtett* politikatámogató hálózat. Természetesen nem minden párt részeseedik egyforma mértékben e „rejtett” agytrösztök támogatásából. Vannak pártok, amelyeket a közvélemény úgy azonosít, mint olyanokat, amelyek nagymértékű szellemi, pénzügyi és egyéb fajta támogatásokat élveznek; és vannak, amelyekről azt vélelmezik, hogy alig-alig részesülnek ilyen javakban.

Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar „agytröszt-szféra” több tekintetben is más képet mutat, mint a fenti példákban elemztettek. A magyar think-tank szervezetek nem vállalják politikaformáló szerepüket; a közvélemény maga is úgy látja, hogy a politika a pártok és a kormány, valamint a Parlament háromszögében zajlik; továbbá erősek a szemléleti kötődések a politikai rokonszenveket nyíltan nem vállaló hagyományhoz.

Paradox módon mégis azt mondhatjuk, hogy ha nem is egy nyílt és elfogadott szabályok, viselkedési normák alapján működő, de egy „rejtett” agytröszt-szféra komoly befolyással bír a pártverseny alakulására. Olyannyira, hogy – fő hipotézisemet felhozva – az 1998-as parlamenti választások kimenetelében ennek a „rejtett szférának” az eddig elemzetténél komolyabb szerep jutott (Fricz 1998).¹⁶

Ez a „rejtett szféra” folyamatosan jelen van a hazai politikai közéletben. A fent említett okokból Magyarországon nem jött létre a rendszerváltás után sem a think-tank szervezetek azonosítható hálózata, ugyanakkor valamiféle sajátos magyar „adaptációként” – a Fidesz győzelméig – *a politikai mozgalmi szféra* töltött be az egyes pártok, illetve politikai elitcsoportok mögött amolyan kvázi-agytröszt szerepet.

Ezt az állítást két példával támaszthatjuk alá. Az első (igaz még a rendszerváltást megelőző) példa a *demokratikus ellenzék*, amely laza értelmiségi csoport volt ugyan, de a sűrű kapcsolati háló, a politikai napi-rend alakulására gyakorolt befolyása, a szimbolikus akciók szervezésére való képessége számarányánál lényegesen nagyobb befolyást biztosított számára (Csizmadia 1995a). A másik példa az 1991-ben létesült *Demokratikus Charta*, amely szintén nem klasszikus-intézményesedett agytröszt volt, de a politikai közélet alakulásának egyik kulcsszereplőjeként 1991 és 1994 között képes volt olyan politikai alternatíva kikovácsolására, amely az 1994-es választások nyomán testet is öltött a szocialista-liberális koalíció formájában (Bozóki 1997).

Természetesen a „hivatalos” intézményi elit az intézményi keretek tágitásának, a sajtó és a mozgalmi szféra összefonódásának kísérletét erőteljesen opponálta. Gondoljunk arra, hogy a Kádár-korszak pártvezetése szinte a nyolcvanas évek legvégéig „ellenségének” tekintette a demokratikus ellenzékét, és az Antall-kormány időszakában a Demokratikus Chartáról is az volt az elterjedt kormányzati (és kormányközeli) vélemény, hogy működésével *alá kívánja aknázni az első szabadon választott kormány legitimitását*. A fejezet elején kifejtettek értelmében itt azonban arról van szó, hogy nem csupán a potenciális agytrösztök „nem vállalják” nyíltan a szerepüket, hanem az elmúlt évek példája azt mutatja: az „intézményes rend” képviselői is veszélyesnek tartják egy tőlük függetlenül működő és végső soron az ő tevékenységüket kritikával illető szféra kialakulását.

Ha azonban eltekintünk a politikai-intézményi szereplők említett „önfelértékelési” hajlamaitól, azt állapíthatjuk meg, hogy a fenti két példa a *politikai innováció* két lehetséges variánsa, hiszen – stabil támogató agytrösztök híján – a kisebbségben lévő pártoknak más esélyük nemigen volt, mint a mozgalmi politizálás technikáinak alkalmazása. A Demokratikus Charta megalakulása előtti hónapokban Kis János, az SZDSZ akkori elnöke világosan meg is fogalmazta: az SZDSZ-nek mint parlamenti pártnak nincs alkotmányos lehetősége, hogy megbuktassa az akkori kormánytöbbséget, de *törekedhet* olyan társadalmi közhangulat kialakítására, amelynek nyomására *felmorzsolódhat* az MDF-kormány parlamenti majoritása (Kis 1991). Lényegében pontosan ilyen szerepet játszott azután a Demokratikus Charta.

Mindezeket figyelembe véve lehet értékelnünk az 1998-as választásokat, illetve a választásokhoz vezető utat. Először azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy a demokratikus ellenzék és a Demokratikus Charta példája megismétlődött-e a Fidesz esetében, azaz a Fidesz győzelmét is az alternatív mozgalmi szférában elért sikerek alapozták-e meg. Másodszor azt nézzük meg, hogy mennyiben volt törvényszerű, hogy a Fidesz (és nem más párt) emelkedett ki a jobbközép oldalán. Harmadszor megpróbáljuk tartalmilag számba venni azokat a lépéseket, amelyek a Fidesz domináns pozícióba való emelkedését eredményezték. Végül röviden értékeljük a választások nyomán előállított helyzetet.

INTÉZMÉNYÉPÍTÉS

Az 1994. évi választásokat követően a Fidesz minden szempontból kudarcot vallott. A Parlament legkisebb pártja lett, nem került be a kormányba (igaz, nem is akart), és a közéleti súlya is a számarányának megfelelő volt. Nem álltak mögötte befolyásos értelmiségi és gazdasági csoportok, nem volt tudományos intézményi háttere és sajtótámogatása is gyenge volt.

Ez volt a kiinduló helyzet, amellyel a párt vezetőinek számot kellett vetniük. Bár a Fidesz vezetői már az előző ciklusban is gyakran bírálták a szocialista-liberális együttműködést megalapozó Demokratikus Chartát¹⁷, mégis levonták belőle azt a következtetést, hogy hatékony politikai működéshez *hatékony* háttérintézmények kellenek. A Fidesz korábban ezen a téren volt talán a leggyengébb.

Az 1994–1998-as ciklusban a Fidesz az intézményépítést tudatosan több irányban indította el. Az *egyik* irány a klasszikus értelemben vett agytrösztök felépítése és a párthoz való közelítése; a *másik* újfajta pártközi mozgalmi szerveződések ösztönzése; a *harmadik* a sajtókapcsolatok újrendezése.

Ami az *első* területet illeti, a Fidesz elérte azt, hogy megtörte azt a fentebb bemutatott trendet, amelynek az a jellemzője, hogy egyes intézeteknek vannak ugyan szimpátiáik, de nem teszik nyílttá azokat. A *Századvég Politikai Iskola* – bár számos párt és egyéb megrendelő számára készít elemzéseket – elsősorban a Fidesz gondolkodásmódjához, világképéhez áll közel, és ezt az 1994–1998-as ciklus második felétől meglehetősen *nyíltan* elismerte. A Fidesz ellenfelei és a tudományos közélet szószólóinak egy része kritizálta ezért, de a kritika ebben a vonatkozásban – véleményem szerint – jogosulatlan volt. A Századvég ugyanis nem tett mást, csak azt, hogy *tudatosan agytrösztté* akart válni, nagyon hasonlóan a fentebb bemutatott angol think-tank szervezetekhez. Ahogyan Margaret Thatcher számára is a neokonzervatív agytrösztök dolgozták ki a későbbi kormányzati filozófia alapjait, a Századvég és a Fidesz közötti együttműködés szintén feljogosította a Századvéget, hogy lefedtesse egy majdani kormányzati struktúra és filozófia alapvonásait.¹⁸

A Századvég tehát nem hagyományos akadémiai kutatóintézet (bár kutatói az akadémiai szférából jöttek), hanem a tudományok eredményeit felhasználó, közvetítő, elsősorban *alkalmazott* vagy *stratégiai* kutatásokat folytató cég. Ahogyan a világban mindenütt vannak ilyen intézmények, Magyarországon is esélyt nyújtanak egy-egy párt szakmai-politikai megerősítésére, illetve a közéleti témák új szempontú megkomponálására.¹⁹ Az agytröszt-szerep vállalásán és az alkalmazott-stratégiai kutatáson túlmenően a Századvég *politikusképző* intézmény is. Az 1998-as választások után az iskola volt hallgatóiból többen karrierpolitikusok pályára léptek az új koalíció alkalmazásában. Ezt a mobilizációs, innovációs csatornát azért is érdemes megemlíteni, mert más pártok esetében – ismereteim szerint – kevésbé működik a fiatal politikusok karrierpályára állításának mechanizmusa.

A másik lényegi változás az értelmiség-mozgalmi szférában következett be. Ezt a szférát 1992–1994 között a Demokratikus Charta uralta, 1994-től jobbközép pártok tervezett összefogásával párhuzamosan új, *pártközi szerveződések* jöttek létre.

Ilyenek voltak a Polgári Demokraták Társasága, a Professzorok Bathyány Köre, vagy a Magyar Polgári Együttműködés nevű szerveződés. Ezek a körök és mozgalmak a jobbközép pártok együttműködését népszerűsítették, rendezvényeket szerveztek, illetve kiadványokat jelentettek meg. Ebben a mozgalmi dimenzióban dőlt el, hogy a Fidesz lesz a jobbközép vezető ereje. Ez nyilvánvalóan nem lehetett könnyű döntés azoknak az MDF-es vagy KDNP-s politikusoknak a számára, akik 1994 előtt riválisai voltak a Fidesznek.

Mindenesetre a Fidesz meghatározó szerepét fémjelző körök és társaságok az 1994–1998-as ciklus állandó szereplői maradtak. Amellett, hogy a jobbközép egységét és a modern (liberális) konzervatív elveket népszerűsítették, állandó bírálatban részesítették a balközép kormányt. Funkciójuk voltaképpen az volt, hogy propagálják a közvéleményben a *jobb-közép alternatíva* életképességét.²⁰

Az intézményépítést *harmadik* elemként a sajtó- és médiakapcsolatok újrendezését említhetjük. Szemben az előző parlamenti ciklussal (amikor a Fidesz igen gyenge médiapozíciókkal rendelkezett) 1994 után ebben a tekintetben is változás történt. Az 1990–1994-es időszak kormánypártjai az SZDSZ mediabefolyásolásáról beszéltek, az 1994-es választások után (különösen 1996 második felétől) a Fidesz média-megjelenése alapvetően átalakult. Ehhez hozzájárult az is, hogy számos (korábban SZDSZ-szimpatizánsnak kikiáltott) műsor szűnt meg vagy módosított a profilján. Határozottabb támogatásban részesült a Fidesz az írott sajtó bizonyos szegmensei részéről is. Az elektronikus és az írott sajtó nagyobb nyitottsága a Fidesz iránt szorosan összefüggött azzal (mint később kitérek rá), hogy a párt és a mögötte álló befolyásos csoportok formálni tudták a közéleti témák napirendjét és a vitákat.

A FIDESZ JOBBKÖZÉP ORIENTÁCIÓJA

Mielőtt azonban arról esne szó, hogy a Fidesz körüli agytrösztök *hogyan* módosították a közhangulatot, röviden ki kell térni arra a kérdésre, hogy egyáltalán *miért* a Fidesz lett az a párt, amelynek holdudvarában a think-tank szervezetek, támogató mozgalmak, írott és elektronikus támogatók megjelentek.

Kiindulásképpen leszögezhetjük, hogy a Fidesz *eredendően* másként volt liberális párt, mint az SZDSZ (Csizmadia 1995b; 1997). Az úgynevezett jobboldali fordulat csak az SZDSZ által vallott *baloldali* liberális elvektől való eltávolodásként határozható meg. A Fidesz az 1988-tól vallott *jobboldali* liberális alapelvektől a párt újraorientálódása során sem távolodott el.

A jobboldali liberális elvek kezdettől érintkezést mutattak a konzervatív értékekkel (nemzet, egyház, család), és talán a Fideszt az *ideológiai*

eszméi értékek iránti affinitása tette alkalmassá a jobbközép oldal integrálására.

Nem érték egyet azzal az elterjedt vélekedéssel, hogy a Fidesz *pragmatikus* párt. Ez a tétel talán az első parlamenti ciklus első szakaszában megállta a helyét, de 1998-ban nem. Hipotézisem szerint a jobbközép pártok közötti hierarchia újrendeződésének hátterében az áll, hogy egyedül a Fidesz rendelkezett-rendelkezik az ideológiai kérdések argumentálásához szükséges szellemi felkészültséggel. Álláspontomat a következő érvekkel szeretném alátámasztani.

A jobbközép oldalon történő átrendeződés 1994 után felfogható reakcióként is a pragmatikus-paternalista konzervativizmus 1994 előtti kudarcára. Az Antall-, majd a Boross-kormány nem azzal követett el hibát, hogy túlságosan erőltette az ideológiai kérdéseket, hanem azzal, hogy voltaképpen nem tisztázta a konzervatív ideológia mibenlétét. Az a kvázi-ideológia, amelynek nevében cselekedett, inkább volt paternalista, mint piacelvű. 1994 után a jobbközép oldalon hasonló volt a helyzet, mint Angliában a hetvenes években a konzervatív párton belül: paternalista és új reformer konzervatívok álltak egymással szemben.

Ebben a helyzetben a modern liberális konzervativizmus értékeinek politikai rangra emelése nem volt várható a hagyományos (MDF-es) politikai elitől. A Fidesz elitje viszont éppen azt a dinamikát, tudatosságot és értéktisztázó attitűdöt képviselte, amely a hagyományos konzervatív elitből hiányzott. Méltó a figyelmünkre az a tény, hogy Magyarországon megismétlődött az „angol modell”: *a konzervatív ideológiát nem egy eredendően konzervatív elit rehabilitálta*. Ennek strukturális oka az, hogy a (jobboldali) liberalizmus felől érkező elit habitusa, szemlélete, politikai felfogása és a (baloldali) liberalizmussal közös tanulóképessége volt az, ami predesztinálta erre a feladatra. Ahogyan Angliában részben a volt baloldaliak, illetve a politikához korábban szorosan nem kapcsolódó személyek lettek a konzervatív ideológia élharcosai, Magyarországon a Fidesz lett a kristályosodási pontja a konzervatív újraorientálódásnak.

Az, hogy a Fidesz körül jelentek meg a think-tank szervezetek, a feladat nagyságrendjéből következik. A feladat ugyanis olyan horderejű volt, amelyet hagyományos eszközökkel, a létező pártkeretek felhasználásával nem lehetett volna megoldani. Először is, meg kellett határozni a szocialista-liberális ideológiával szemben álló *konzervatív* ideológia sarkpontjait. Másodszor, el kellett fogadtatni, hogy a konzervativizmusnak is *van* kifejtett dogmatikája. Harmadszor, határozott hierarchiát kellett teremteni a jobbközép pártjai között. Negyedszer, kommunikálni kellett a közvélemény és a média irányában a jobbközép térfelén történeteket. Végül módszeresen ki kellett dolgozni az alternatívát: Mindezeket a feladatokat a tradicionális pártapparátusok és hagyományos, sporadikusan összehívott laza tanácsadói testületek nem végezhetnék volna el. Olyan agytrösztök és pártközi mozgalmak kellett erre a feladatra, amelyek *állandóan működnek*, és feladatuk a párt politikai álláspontjának folyamatos karbantartása.

Végül a think-tank szervezetek által megerősített konzervatív újraorientálódás az *egész magyar pártrendszer* újrakonstituálódásának része. A

magyar pártrendszer – megítélésem szerint – a Fidesz körüli think-tank szervezetek munkája nyomán mozdult el a *sokpártrendszer* felől a *kétpártrendszer* irányába. Mint ahogyan a Demokratikus Charta is képes volt arra, hogy a közvélemény hangulatát átrendezze, a Fidesz háttérszervezetei az 1998-as választásokra el tudták érni, hogy a választás voltaképpen *két nagy párról* (az MSZP-ről és a Fideszről) szólt. Egyelőre azonban még nem tudható, hogy a „látens kétpártrendszer” hosszabb távon *valódi* kétpártrendszerre válik-e, az a megállapítás viszont megkockáztatható, hogy korábban dominánsnak tűnő pártok (SZDSZ, MDF) eljelentéktelenedése összefüggésben állhat a Fidesz-agytrösztök politikai napirendformáló tevékenységével és ennek társadalmi percepciójával.

A FIDESZ THINK-TANK SZERVEZETEK FUNKCIÓJA

A Fidesz választási győzelme nem azért következett be, mert a párt minden vetélytársánál „jobb” programot írt. A jó, koherens program önmagában egyáltalán nem garancia a sikeres szereplésre. A párt négyéves építkező munkával képes volt maga mellé állítani a közhangulatot. Ez különösen akkor nagy fegyvertény, ha figyelembe vesszük, hogy az 1990–1994 közötti kormánynak lényegében nem volt esélye a közhangulat formálására; hiába rendelkezett parlamenti többséggel, a közéleti témákra és vitákra nem volt döntő befolyása. Másrésztől azt is figyelembe kell vennünk, hogy a szocialista-liberális kormány 1994 után (folytatván az 1994 előtti tradíciót) nagy gondot fordított a kormányzati témák közéleti tálalására. A makrogazdasági egyensúly helyreállítása (Csigó 1997) és az EU-hoz csatlakozás, valamint a NATO-ba való belépés olyan témák voltak, amelyeken keresztül a kormánykoalíció biztosította tartós közéleti jelenlétét, meghatározta a közgondolkodást. A magyar lakosság jelentős része például támogatta az EU-tematikát (Csepeli-Závecz 1997), és ezt a koalíció egyértelmű sikerének könyvelte el.

A Fidesz azért kerülhetett mégis versenyhelyeztetbe a gazdasági stabilizálódást megvalósító és Magyarországot a Nyugathoz közelítő koalícióval, mert nézeteinek bemutatására *offenzív stratégiát* választott, és e stratégia kapcsán nem vélt vagy valós sérelmeit tárta a nyilvánosság elé, hanem arra törekedett, hogy megkeresse a koalíció gyenge pontjait.

A szélesebb értelemben vett Fidesz think-tank szervezetek (háttérintézetek, értelmiségi körök, sajtó, média stb.) a következő fontos funkciókat teljesítették:

1. *A politikai napirend formálása.* Erre az első nyilvánvaló kísérlet 1996 őszén történt, amikor a Fidesz politikusai a nyilvánosság elé vitték a Tocsik-ügyet. A döntő ebben nem az volt, hogy korrupcióval vádolták a koalíció pártjait, hanem az, hogy olyan ügyet találtak, amely *alternatív napirend lehetett* a kormánypártok által kínált két említett témához képest. 1996 őszére ugyanis a Bokros-csomaggal kapcsolatos ellenzéki érvek kifogytak; a kormány lassan és óvatosan a Bokros-csomag pozitív hatásairól kezdett beszélni. Azzal, hogy az ellenzéki agytrösztök megtörték

a kormány *napirendformálási monopóliumát*, voltaképpen megteremtették versenyképességük feltételeit.²¹

2. *A versenytársak differenciált kezelése.* A Fidesz-stratégia ugyanakkor különbséget tett a koalíciós pártok között. A Tocsik-ügy nem egyformán ártott az SZDSZ-nek és az MSZP-nek, de nem is az volt a Fidesz célja, hogy a „korrupciós tematika” vitatémává emelése mind a két pártot egyformán sújtsa. A választási kampányban követett Fidesz-stratégiából úgy tűnik, 1996 végétől kezdődően *első* fázisban az SZDSZ meggyengítése volt a fő cél, az MSZP-vel szembeni Fidesz-alternatíva felmutatása viszont a *második* fázisra, a választási időszakra maradt.

3. *A napirendformálás folyamatossága.* A Fidesz agytrösztjei nyilvánvalóan arra ösztönözték a pártot, hogy a Tocsik-ügy után újabb napirendformálási sikereket érjen el. 1997 eleje és 1998 tavasza között a Fidesz (és az ellenzék) számos alkalommal tett kísérletet, hogy *meghatározza a közélet számára fontos témák körét*. Ennek oka abban keresendő, hogy a szocialista-liberális koalíció (bár súlyos belső konfliktusok terhelték) érzékelte az ellenzék szándékait és a legkevésbé sem óhajtotta, hogy a politikai vitatémák kicsússzanak az ellenőrzése alól. Klasszikus és tanulságos példája volt a napirend-meghatározásért folytatott versenynek a *földtörvény* parlamenti vitája, amelynek tárgyalásakor mind a két tábor látnivalóan a közvélemény megnyerésére összpontosított. A Fidesz az 1998-as kampányban is komoly vitakérdéseket fogalmazott meg (például erőteljesen exponálta, hogy „van alternatíva”).

4. *Programok és projektek készítése.* A Fidesz a korábbiaknál jóval szélesebb szakértői kört foglalkoztatott pártprogramjának elkészítésében. Az igazi áttörést azonban az jelentette, hogy megrendelést adott a párt-hoz közel álló Századvégnek a *kormányzás alapelveinek* kidolgozásra. Ez a kutatás körülbelül másfél évig tartott és egy terjedelmes zárótanulmány elkészítésével fejeződött be. A párt ezt az anyagot tekintette az államigazgatás átalakítása alapidokumentumának. A projekt elkészítése nyilvánvalóan kettős célt szolgált. Egyfelől bizonyította, hogy a párt tanult elődei hibájából, és – kormányra kerülése esetén – *nem rögtönözve*, hanem kiérlelt koncepció alapján fog a kormányzáshoz; másfelől azt is mutatta, hogy a párt körül széles szellemi-kutatói kapacitás áll, azaz a *szakértelem* fogalma nem kapcsolható kizárólag – mint azt maguk hirdetik magukról – a kormánypártokhoz.

5. *Politikai nyelvezet és prioritások.* A Fidesz agytrösztjei mondanójukat új politikai nyelven, mindenekezlőtt érthetően próbálták előadni. Három elemet emelnek ki a párt kampányából: a *polgár* fogalmának definiálását, a *politikai alternatíva* kérdését és a *társadalommal való szorosabb együttműködés* szükségességének hangsúlyozását. A think-tank szervezetek olyan stratégiát dolgoztak ki a párt vezetői számára, amely arra helyezte a hangsúlyt, hogy a kormánykoalíció nem akarja a polgárosodást; tagadja azt, hogy létezne politikai alternatíva; és a társadalom szűk köreivel van csak kapcsolatban.

6. *Koalícióképzés.* A háttérszervezetek olyan informális találkozhelyként és vitafórumként is működtek, ahol az egyes ellenzéki pártok vezető személyiségei, szakértői találkozhattak. Amellett ugyanis, hogy a Fi-

desz folyamatosan kritizálta a kormánykoalíciót, biztosítania kellett a korábbi ellenfelekkel szembeni görcsök oldódását. Az 1994–1998 közötti periódusban a mérsékelt polgári pártok együttműködése alapot teremtett arra, hogy a közös kormányzás is új, szolidaritási alapon kezdődhesen meg.

Összegezve: a Fidesz körüli agytrösztök alkalmassá tették a „jobbközép oldalt” a váltópártkénti megjelenésre, sőt képesek voltak elmozdítani a magyar politikai közgondolkodást a *kétpártrendszer* elfogadása felé.

A párt meghatározó pozícióba emelkedéséhez persze a saját think-tank szervezeteinek munkája nem lett volna elég. Szükséges volt a kormányzati blokk háttérszervezeteinek kiüresedése, erodálódása.²² Igazolódott az a tétel – korábban a brit példánál láttuk –, hogy más dolog ellenzékben és más kormányon háttérszervezeteket működtetni.

THINK-TANK SZERVEZETEK A KORMÁNYZÁSBAN

Az újonnan létrejött, Fidesz-vezette koalíció számára alapkérdés lesz: hogyan kezeli majd a választások megnyeréséért sokat tett agytrösztjeit. Először is természetesen tekinthető azoknak a személyeknek a „megjutalmazása”, akik a think-tank szervezetekben vezető szerepet játszottak. Ugyanakkor rövest felmerül a kérdés: ha a think-tank szervezetek egyik legfontosabb vonása például egy párt *arculatváltásának* támogatása vagy az ideológiai-értékbeli tisztázás, hogyan tudja ezt a szerepet gyakorolni olyan körülmények között, amikor nem ellenzék-specifikus feladatokat kell megoldania. A másik kérdés: ha természetesnek tekintjük is, hogy a győztes párt továbbra sem akar lemondani az agytrösztök által nyújtott innovációról, milyen lesz az agytrösztök viszonya a miniszterekhez, államtitkárokhoz, magához a parlamenti párthoz. Az angol példában láttuk, hogy a kormányzati pozíció *strukturálisan marginalizálja* az agytrösztöket, és bár továbbra is szolgálnak tanácsaikkal, ezek jelentős része elvesz a politikacsinalás mindennapi útvesztőiben.

Az elmúlt hónapok tapasztalata az, hogy a Fidesz-vezette új kormány az erős Miniszterelnöki Hivatallal (azon belül tekintélyes létszámú stratégiai elemző osztállyal) azt szeretné elérni, hogy az agytrösztök szellemi kapacitása a kormányzás időszakában is rendelkezésre álljon, sőt még jobban hasznosuljon. A kérdés az, hogy egy Miniszterelnöki Hivatalon *belüli* think-tank (a stratégiai elemző osztály, amelynek feladata, Bogár László vezetésével a *kormány* „karbantartása”) mennyiben tudja teljesíteni a think-tank szervezetek másik klasszikus feladatát, a külső klíma formálását. Azaz mennyire lesz képes megfelelni annak a feladatnak, amelyre elsősorban szánják, hogy ti. segítse a kormányprogram megvalósulását; és ezzel párhuzamosan mennyiben tud a közvélemény számára is érdeklődést kelteni. Az új magyar kormány is szembekerül tehát azzal a kérdéssel, amellyel az angol konzervatívok 1979 után: más ellenzékben és más kormányon lenni. Ha az agytrösztök hatékonyan végzik el a közvélemény „megdolgozását” (ellenzéki periódus), nem biztos, hogy tevékenységük hatásos lesz potenciális megrendelőik, a kormány vagy a párt vezetői szá-

mára (kormányzati periódus). S ha jól szolgálják kormányukat (például egy jól megkomponált Miniszterelnöki Hivatal keretében), korántsem biztos, hogy a közvélemény visszaigazolja erőfeszítéseiket.

A POLITIKAI GYENGE KÖTÉSEK TÉZISE

Dolgozatom végén röviden kitérek az ún. *gyenge kötések erejének* (Granovetter 1973) tézisére. Úgy vélem, érdemes a figyelmünkre, hogy a szociológia a hetvenes évek elején kezdte el kidolgozni a *társadalmi* kapcsolati hálózatok elméletét, arra a kérdésre keresvén – többek között – a választ, hogy bizonyos cselekvéstípusok *miért sikeresebbek*, mint mások (Lin 1988). A politikatudománynak lenne mit hasznosítania a mára könyvtárnyi irodalomból, hiszen nem állíthatjuk, hogy egy párt választási eredményeiben csupán azok a tényezők játszanának közre, amelyeket a bevezetőben említettem.

Bár – mint többször jeleztem – egyelőre inkább csak hipotéziseket, semmint empirikusan verifikált állításokat tudok megfogalmazni, mégis úgy vélem, a *politikai hálózatok* létezésének és hatásának vizsgálata termékeny lehet a későbbi párt- és agytröszt kutatások számára is.

A Fidesz választási győzelmére azonban nem elégséges magyarázat az, hogy egy *körvonalazatlan kapcsolati háló* jött létre körülötte. Ennél tovább kell jutnunk, és ennek a hálónak a természetéről kell mondanunk valamit. A kutatások mai állása ugyan nem tesz lehetővé részletesebb leírást és bizonyítást, annyit azonban elmondhatunk, hogy a politikai befolyás megnövekedése mögött – talán első olvasásra furcsa – a *gyenge kötések* számának szaporodása áll. Hipotézisem az, hogy a Fidesz nem pusztán azért ért el győzelmet, mert *erős* baráti hálók jöttek létre körülötte. Sőt, éppen azt mondhatjuk, amíg *csak ezek az erős* (a közös szocializációs múltból stb. fakadó) kötések léteztek, a Fidesz gyenge közéleti hatóképességű párt volt.

A politikai életben – úgy hiszem – kiválóan alkalmazható Granovetter tétele a *gyenge kötések erejéről*. Témánk szempontjából ez azt jelenti, hogy egy párt pozícióját erőteljesen befolyásolja, hogy milyen erősségű és kiterjedtségű hálót tud szőni maga köré. Ha ebben a hálóban túlságosan sok helyet kapnak a barátok és a közeli ismerősök, elvész az az innovatív kapacitás, amely az agytrösztök lényegi sajátossága. Tételek az, hogy a Fidesz a magyar pártrendszernek az a pártja, amely valamennyi ellenfelénél több ilyen – nem baráti – hálót tudott kiépíteni más csoportok irányába. Granovetter fogalmával: kapcsolatokat, amelyek egyben hidak is más csoportokhoz.

A Fidesz think-tank szervezetei voltaképpen ilyen *hidak*. Az agytrösztök funkciója tehát nem merül ki abban, hogy tanácsokkal szolgálnak, formálják a közéleti vitákat és értékeket kínálnak a közvélemény számára, további szerepük az is, hogy *riválisaiknál több* és hatékonyabb gyenge kötéssel lássák el a pártot. Mit jelent ez valójában? Azt, hogy egy párt akkor válik versenyképpessé, ha el tud érni olyan csoportokat, amelyek eredendően nem az ő támogatói voltak, esetleg éppen legfőbb riválisai-

hoz kötődtek. Az olyan párt, amely csak saját szimpatizánsához tud szólni, joggal nevezhető rétegpártnak.

A Fidesz kilépett az ifjúsági szubkulturális párt kalodájából és számos *hídszerű gyenge kötést* hozott létre olyan csoportok irányába, amelyekhez korábban nem volt köze. Az egyik ilyen csoport egykori ellenfeleit és főként az MDF-et foglalja magában. A másik a sajtót és a médiát. A harmadik az értelmiség szélesebb és befolyásos rétegeit. A negyedik a gazdasági és üzleti életet.²³ Nem arról van szó, hogy valamennyi kötés teljes körű szimpátián nyugodna (erre valók az erős kötések), hanem arról, hogy a Fidesz ezeket a hálókat mint *professzionalista* párt és nem mint baráti társaság kívánja működtetni.

Ezzel szemben áll az SZDSZ példája, amelyről sokáig azt hitte a közvélemény, hogy a média elsőszámú meghatározója. Megkockáztatnám azt a feltevést, hogy az SZDSZ mélyrepülése mögött az *erős kötések túlzottan nagy száma és a gyenge kötések viszonylagos hiánya áll*, például bizonyos érdekcsoportokkal való kapcsolatfelvétel elmulasztása. Az SZDSZ üzenetei többnyire csak meghatározott célcsoportokra méretezettek, olyanokra, amelyek egyébként is erősen kötődnek a párthoz (Csizmadia 1998).

A Fidesz ezzel ellentétben az elmúlt évben gyenge kötések sokaságát hozta létre. Ellenfelei ezt korábbi elveitől való *teljes eltávolodásként* írták le, valójában azonban ez a folyamat nem érintette a párt *belső* identitását.

Talán a politikai versenyben előnyhöz juthatnak a sok gyenge kötéssel rendelkező pártok, a csak erős kötésű pártok pedig lemaradnak? Jövőbeni kutatásoknak kell eldönteniük, hogy hipotézisem igazolható-e.

ÖSSZEGZÉS

A fenti dolgozat abból a megfontolásból indult ki, hogy a politikai versenyben igen komoly súllyal vesznek részt informális hatalommal, befolyásoló képességgel rendelkező agytröszt-szervezetek. A következő főbb megállapításokat tartom szükségesnek kiemelni:

A think-tank szervezetek funkciói történelmileg változóak. A konszenzusos politika korában (1945–1970) szerepük kevésbé látványos, kevésbé ideologikus és pártszerű.

A hetvenes évektől a think-tank szervezetek fejlődésének újabb szakasza kezdődik, amelyben előtérbe kerül a szorosabb pártkötődés és az ideológiai kérdések tisztázása. Az agytrösztök fokozottabb szerepvállalásának oka az is, hogy – például Angliában – a pártok *nem tudják lefolytatni* az ideológiai vitákat (a konszenzus évtizedeiben erősen pragmatizálódtak), ezért *külső segítségre* van szükségük.

Átfogóbban tekintve, a think-tank szervezetek arra az új helyzetre adott válaszként jöttek létre, hogy a politika csak az ideológiai alapelvek tisztázásán alapulhat. A nyolcvanas évek neokonzervatív hulláma az USA-ban és Angliában arra törekedett, hogy – baloldali minták alapján – valamiféle konzervatív dogmarendszert alkosson meg.

Az agytrösztök nem pusztán a pártrendszer átalakulásának kísérőjelenségei, hanem a közvéleményformálás ágensei is. Ugyanakkor szerepük feszültségét is ez adja: egyfelől a politikai elit, másfelől a társadalom számára kínálják fel eszméiket, és ez a kettő gyakran nem egyeztethető össze. Mint ahogy nehéz összeegyeztetni az ellenzéki think-tank dinamikát a kormányzati időszak másfajta követelményeivel is.

A magyar think-tank szféra egyelőre igen csökevényes. Ennek oka a pénzügyi-finanszírozási nehézségeken túl az ún. függetlenség tisztelete a hazai közéletben, valamint a „rejtett hálózatok” jelenléte. Kevés a tudatos agytröszt szerepét vállaló szervezet.

A hazai agytrösztök sajátos mozgalmi képződményekként komolyan befolyásolták magát a rendszerváltást és az azóta eltelt időszakot is. A Fidesz körüli think-tank szervezetek maguk is építenek a mozgalmi „tradíciókra”, de törekszenek a nyugati szervezeti minta hazai meghonosítására is.

A Fidesz választási győzelmének fontos tényezője, hogy átfogó stratégiája volt a jobbközép oldal megújítására, a váltógazdaság feltételeinek helyreállítására. Az agytrösztök segítségével a párt új elemekkel töltötte fel a konzervativizmus ideológiáját. Hálózatait az erős kötések felől a gyenge kötések irányába mozdította el.

JEGYZETEK

- ¹ A dolgozat illetén felépítése két tényezővel magyarázható. Egyrészt azzal, hogy jöllehet a think-tank szervezetek szerepéről bőséges nemzetközi irodalom áll rendelkezésre, a hazai agytrösztökről – ismereteim szerint – eddig nem készült feldolgozás. Az egyetlen magyar nyelvű tanulmány (Felföldi 1997; 1998) is az angliai think-tank szervezetekről szól. Másrészt azért sem vállalkozhattam arra, hogy a magyar pártok és az agytrösztök kapcsolatát behatóbban vizsgáljam, mert nem állnak rendelkezésemre saját empirikus adatok (mélyinterjúk, kérdőívek).
- ² A vezető amerikai agytrösztök közül az American Enterprise Institute 60 kutatót, a Brookings 200-at, az Urban Institute 100-at, a RAND Corporation 1000-et (!) foglalkoztat. (Stone 1991: 207).
- ³ Angliában 1945 előtt mindössze öt agytrösztnek nevezhető szervezet létezett. Számuk a hatvanas-hetvenes években ugrásszerűen megnőtt: 1970-ig 15 jött létre, 1975 óta több mint 30-at tartanak számon (Stone 1996: 678–680). Washingtonban körülbelül száz agytröszt működik (James 1993: 492).
- ⁴ A policy-elit felemelkedéséről kiváló monográfia még James Smith-é (1991).
- ⁵ Diane Stone ugyanakkor hatásonként cáfolja, hogy a think-tank szervezetek a „tőzsde ügynökei” lennének (Stone 1991: 198).
- ⁶ Az Egyesült Államokban például a hagyományosan baloldali Brookings Institute lényegében az új jobboldal szócsövénév vált.
- ⁷ Példa erre az angol Institute of Economic Affairs (IEA), amely az ötvenes évek második felében alakult, de a hetvenes évekig csekély közfigyelemnek örvendett. A hetvenes évek közepétől viszont a neokonzervatív közgazdaságtan legsikeresebb teoretikus népszerűsítője lett (lásd Felföldi 1998; Cockett 1994; Desai 1994).
- ⁸ A szakszervezetekkel való kemény bánásmód szükségességéről éppúgy, mint a közszolgálati szféra leépítésének – utóbb meghiúsult – tervéről konkrét lépéseket terveztek.
- ⁹ Tony Blair 1977-es választási sikerében – hasonlóan Thatcher korábbi sikereihez – komoly szerepet játszott, hogy a nyolcvanas évek végén – a kilencvenes évek elején maga

- is létrehozta támogató agytrösztjét. A két legismertebb talán az Employment Institute és a Public Policy Research (lásd Stone 1996; James 1993; Blair 1996).
- ¹⁰ E kormányzati filozófia mindenekelőtt három alapelvre támaszkodott: a szakszervezetek hatalmának megtörésére, nagyarányú privatizációra, illetve a közszolgálati szféra átalakítására. Az elsőben nagyjából egyetértés volt, a másodikban és a harmadikban viszont súlyos ellentétek maradtak a párton belül a kormányra kerülés után is.
- ¹¹ Margaret Thatcher 1979 utáni első kabinetjének öt legbizalmasabb tanácsadója közül négy (Ralph Harris, Alfred Sherman, Hugh Thomas és Alan Walters) a baloldaltól, illetve a hetvenes években létrejött konzervatív agytrösztökből érkezett (lásd Felföldi 1998: 76; Thatcher 1995).
- ¹² James részletesen ír erről a változásról. Szerinte az IEA és a CPS (a két legfontosabb neokonzervatív agytröszt) „elmulasztotta az új feltételekhez igazítani taktikáját, és inkább a közmeggyőzésre koncentrált, ahelyett, hogy az újonnan kiválasztott minisztereknek testre szabott tanácsokat adott volna” (James 1993: 501).
- ¹³ A mélyinterjúk a téma nemzetközi irodalmában talán a legfontosabb források (lásd Cockett 1994).
- ¹⁴ Kevin Quigley némileg tágra vonja a magyar think-tank szervezetek határát, ide sorolja a Világgazdasági Kutatóintézetet és a Gazdaságkutató Intézetet is (Quigley 1998). Más kiadványok még tágabban adják meg a kelet-közép-európai agytrösztök ismérveit (Kimball: 1997).
- ¹⁵ Gondoljunk csak arra a szemléletre, amely például a médiahatalomról pejoratív értelemben beszél.
- ¹⁶ Ismereteim szerint Fricz Tamás tanulmánya volt az első, amely a Fidesz győzelmében számba vette a közvélemény hangulata átforgatásában meghatározó Fidesz-agytrösztök szerepét.
- ¹⁷ Lásd például Orbán Viktor beszédét (Kéri 1994), de általánosan elterjedt vélemény volt a Fidesz berkeiben, hogy a Charta volt a későbbi koalíció trójai falova.
- ¹⁸ A Századvég Iskola működésének részletesebb bemutatása meghaladná e dolgozat kereteit. Annyit jegyzek csak meg, hogy felépítésében, kis létszámú személyzetében, oktatási és kutatási projektjeiben nagyban hasonlít a hetvenes évek angol mintáihoz. Ugyancsak nem vizsgálom itt Stumpf Istvánnak, a Századvég volt alapító igazgatójának, a mai kormány miniszterének személyes szerepét. Sajat pozíciómról pedig annyit jegyzek meg, hogy évek óta tanára vagyok a Századvég Politikai Iskolának.
- ¹⁹ Nem elemzem külön a TÁRKI szerepét, amely szintén közel áll a Fideszhez, amolyan gazdasági think-tanknek tekinthető.
- ²⁰ A „nincs alternatíva” szlogenje különösen az 1998-as választási kampányban kapott nagy teret az MSZP retorikájában. A Fidesz kampánya – többek között – ennek cáfolatára épült.
- ²¹ A közvéleménykutatások nagyjából ekkortól kezdték jelezni a Fidesz-népszerűség-növekedését, más oldalról az SZDSZ zuhanását (lásd például Marián 1997).
- ²² A Demokratikus Charta lényegében nem működött 1994–1998 között, amint hogy nagymértékben megcsappant az SZDSZ körüli holdudvar létszáma is. Az MSZP szintén kénytelen volt elviselni népszerűségének csökkenését a befolyásos értelmiség körében.
- ²³ Külön elemzés tárgya lehetne a Fidesz gazdasági „gyenge kötésein” bemutatása. Itt csak jelezhetem, számos vizsgálat kimutatta például, hogy miként változott meg a menedzszerilit viszonya a Fideszhez az elmúlt években (lásd például Kovács Imre és Csité András munkáit 1997; 1998).

HIVATKOZÁSOK ÉS IRODALOM

- Alpert, I.–A. Markusen 1980. The Professional Production of Policy. Ideology and Plans. Brookings and Resources for the Future. *The Insurgent Sociologist*, 9, 94–106.
- Bayard, O. Thomas 1996. *The Institute for International Economics*. In: Telgarsky–Ueno (eds.) 1996, 45–58.

- Blackstone, T-W. Plowden 1988. *Inside the Think Tank: Advising the Cabinet 1971-1983*. London: Heinemann
- Blair, Tony 1996. *New Britain. My Vision of a Young Country*. London: Fourth Estate
- Bozóki András 1997. Mozgalmi-értelmiségi politika a rendszerváltás után: a Demokratikus Charta. *Politikatudományi Szemle*, 1.
- Cockett, R. 1994. *Thinking the Unthinkable: Think-Tanks and the Economic Counter-Revolution, 1931-1983*. London: Harper Collins
- Csepeli György-Závecz Tibor 1997. Várakozások, vereségek, félelmek: az Európai Unió képe a magyar közvéleményben. In: *Magyarország Politikai Évkönyve*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 650-668.
- Csigó Péter 1997. A Bokros-csomag jelentősége a politikai diskurzusban. *Politikatudományi Szemle*, 4.
- Csöte András-Kovács Imre 1997. Piaccgazdaság és gazdasági elit 1993-1997. *Magyar Tudományos Akadémia Stratégiai Kutatási Programok*. Politikatudományi Füzetek III, Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete
- 1998. Gazdasági elit: útban az osztályhatalomhoz. *Társadalmi Szemle*, (53) 4, 16-33.
- Csizmádia Ervin 1995a *A magyar demokratikus ellenzék. I-II-III*. T-Twins Kiadó
- 1995b *A nyolcvanas évek politikai bölcselete*. Kritika, május.
- 1997a *A Think-tank-szervezetek kutatásának módszertana*. Kézirat.
- 1997b *Az egyetlen meg a másik*. Népszabadság, december 15.
- 1998. Az SZDSZ és a választások. Kézirat. (Megjelenés előtt)
- Denhan, Andrew-Mark Garnett 1995. Rethinking „Think Tanks”: A British Perspective. In: J. Lovenduski-J. Stanyer (eds.) *Contemporary Political Studies* 1995. Belfast: Political Studies Assoc., vol. 1.
- 1996. The Nature and Impact of „think-tanks” in Contemporary Britain. *Contemporary British History*, (10) 1, (Spring)
- Desai, Radhika 1994. Second-Hand Dealers in Ideas: Think-Tanks and Thatcherite Hegemony. *New Left Review*, February, 27-64..
- Dickson, Paul 1971. *Think Tanks*. New York: Atheneum
- Dror, Jehezkel 1984. Required Breakthrough in Think-tanks. *Policy Sciences*, 16, 199-225.
- Felföldi Zoltán 1997. Ellenzékben avagy konzervatív feltámadás Nagy-Britanniában az 1970-es évek második felében. *Válóság*, 9.
- 1998. Hittérítők és neofiták. Régi és új konzervatív apostolok a hetvenes évekbeli Nagy-Britanniában. *Válóság*, 3, 56-81.
- Fricz Tamás 1994. A magyar parlamenti pártrendszer jellemzése és tipizálása. In: *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA Politikai Tudományok Intézete, 77-92.
- 1996. *A magyar parlamenti pártrendszer 1987-1995*. Cserépfalvi Kiadó
- 1998. *A Fidesz és a választások*. Kézirat. Megjelenés előtt.
- Gaffney, John 1991. The Political Think-tanks in the UK and the Ministerial Cabinets in France. *West European Politics*, január, 1-17.
- Gellner, Winand 1995. *Ideenagenturen für Politik und Öffentlichkeit: Think tanks in den USA und in Deutschland*. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag
- Goodwin, D. Craufurd 1996. *The Fifth Estate: Research for Informed Debate in Democratic Society*. In: Telgarsky-Ueno (eds.) 1996. 23-34.
- Granovetter, Mark 1973. The Strenght of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78, 1360-1380.
- 1988. A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. *Szociológiai Figyelő*, 3.
- Grant, Wyn 1995. *Pressure Groups, Politics and Democracy in Britain*. Hemel Hempstead: Harvester Verlag
- Higott, F-D. Stone 1994. The Limits of Influence: Foreign Policy Think-tanks in Great Britain and the USA. *Review of International Studies*, (20) 1, 15-34.
- James, Simon 1993. The Idea Brokers: The Impact of Think-tanks on British Government. *Public Administration*, 71 (Winter), 491-506.
- Juhász Gábor 1996. *Pénzképviselő*. HVG Részvénytársaság
- Kéri László 1994. *Orbán Viktor*. Századvég Könyvek
- Kimball, Jonathan (ed.) 1997. *Think Tanks in Central and Eastern Europe*. Freedom House

- Kis János 1991. *Beszéd az SZDSZ február 17-i küldöttgyűlésén*. Gépirat.
- Körösenyi András 1996. Demokrácia és patronázs. Politikusok és köztisztviselők viszonya. *Politikatudományi Szemle*, 4.
- Layton, Henry (ed.) 1980. *Conservative Party Politics*. London and Basingtoke: The Macmillan Press Ltd.
- Lin, Nan 1988. Társadalmi erőforrások és instrumentális cselekvés. *Szociológiai Figyelő*, 79–92.
- MacLaury, K. Bruce 1996. *Think Tanks and the Policymaking Process in the United States. A View from the Brookings Institute*. In: Telgarsky–Ueno (eds.) 1996. 37–43.
- Marián Béla 1997. A politikai közvélemény a Szokai–Tocsik-ügy évében. In: *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. 532–567.
- Quigley, Kevin F. 1996. *Think-Tanks in Newly Democratic Eastern Europe*. In Telgarsky–Ueno (eds.) 1996.
- Smith, James 1991. *Idea Brokers: Think Tanks and the Rise of the New Policy Elite*. New York: The Free Press
- Smith, Martin 1993. *Pressure, Power and Policy: State Autonomy and Policy Networks in Britain and the United States*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf
- Stone, Diana 1991. Old Guard versus New Partisans: Think-Thanks in Transition. *Australian Journal of Political Science*, (26) 2, 197–215.
- 1996. From the Margins of Politics. The Influence of Think-Tanks in Britain. *West European Politics*, (19) 4 (October) 675–692.
- Tardos Róbert 1995. Kapcsolathálózati megközelítés: új paradigma? *Szociológiai Szemle*, 4. 73–80.
- Telgarsky, Jeffrey–Makiko Ueno (eds.) 1996. *Think Tanks in a Democratic Society. An Alternative Voice*. Washington: The Urban Institute
- Thatcher, Margaret 1996. *The Path to Power*. Harper Collins Publishers
- Useem, M. 1984: *The Inner Circle: Large Corporations and the Rise of Business Political Activity in the US and UK*. New York: Oxford University Press

